

KÁRPÁT-HAZA

SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ különszám

HÚSZ ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

CSERNICKÓ ISTVÁN – HLADONIK GERGELY

Az európai integráció és a kisebbségek nyelvi jogai

LAMPL ZSUZSANNA

Fele igen, fele nem, avagy 2024-es vélemények az Európai Unióról
a szlovákiai magyarok körében

BORBÉLY MÁTYÁS

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni
változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben

KALMÁR ZOLTÁN

A Kárpát-medencei vízerőművek: zöldenergia és környezetvédelem

RICZ ANDRÁS

Magyarország európai uniós csatlakozásának hatásai a vajdasági magyar közösségre

BENEDEK JÓZSEF

Gazdasági felzárkózás és területi egyenlőtlenségek: a magyar
és romániai régiók gazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata

LELKES GÁBOR

A felvidéki magyar közösség helyzetének alakulása
Szlovákia európai uniós csatlakozását követően 2004–2024

SEBŐK LÁSZLÓ

A Szlovéniában (Muravidéken) élő magyarok helyzete, perspektívái

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

HÚSZ ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

2024/ különszám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

HÚSZ ÉVE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

2024/ különszám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2024/ különszám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc,
Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc,
Szoatak Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik, Bern Andrea

Tipográfus

Nádas Zsófia

Tördelőszerkesztő

Simon Andrea

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2024, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

A lapszám a Magyar Kultúráért Alapítvány nevében és képviseletében
eljáró Petőfi Kulturális Ügynökség által meghirdetett *Tudományos
folyóiratok működésének támogatása* című, FIT-SN-2023 kódszámú
nyílt pályázati konstrukció támogatása keretében jelenik meg.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

ELŐSZÓ	6
TANULMÁNYOK	8
Csernicskó István – Hladonik Gergely Az európai integráció és a kisebbségek nyelvi jogai	8
Lampl Zsuzsanna Fele igen, fele nem, avagy 2024-es vélemények az Európai Unióról a szlovákiai magyarok körében	19
Borbély Mátyás A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben	30
Kalmár Zoltán A Kárpát-medencei vízerőművek: zöldenergia és környezetvédelem	47
Ricz András Magyarország európai uniós csatlakozásának hatásai a vajdasági magyar közösségre	61
Benedek József Gazdasági felzárkózás és területi egyenlőtlenségek: a magyar és romániai régiók gazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata	75
Lelkes Gábor A felvidéki magyar közösség helyzetének alakulása Szlovákia európai uniós csatlakozását követően 2004–2024	90
STATISZTIKAI KÖZLEMÉNY	106
Sebők László A Szlovéniában (Muravidéken) élő magyarok helyzete, perspektívái	106
RECENZÍÓ	122
Bern Andrea Recenzió Tove H. Malloy és Balázs Vizi <i>Research handbook on minority politics in the European Union</i> c. művéhez	122
ABSZTRAKTOK	128

Borbély Mátyás

Nemzetstratégiai Kutatóintézet

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben

Kárpát-haza Szemle, 2024 (ksz), pp. 30–46, 130.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2024.ksz.03

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben

Jelen tanulmány Jørgen Carling és Kerilyn Schewel modelljeire támaszkodva vállalkozik a közép-európai többségi és kisebbségi magyar felsőoktatási hallgatók földrajzi immobilitási döntéseinek vizsgálatára. Az elemzés központi kérdése, hogy mely tényezők erősítik, illetve gyengítik a hallgatók helyben maradási törekvéseit, különös figyelemmel a kisebbségi státusz szerepére. A kutatás empirikus alapját a Magyar Ifjúságkutatás 2020 kutatás adatbázisának felsőoktatási hallgatói almintája adta (N=2200). Az elemzéséhez leíró statisztikát, Khi-négyzet próbát és logisztikus regressziót alkalmaztunk. Eredményeink egyértelműen rávilágítanak arra, hogy a kisebbségi és a többségi hallgatók döntései többféle logikához kapcsolódnak, s összetettebbek annál, mint amit a hagyományos gazdasági értelmezések feltételeznek. A helyben maradási törekvéseket a demográfiai, humán- és gazdasági tőke, valamint a szociokulturális tényezők kölcsönhatása is formálja. A tanulmány hozzájárul a migrációs döntéseket magyarázó törekvés-képesség-modellek árnyaltabb értelmezéséhez, gyakorlati szempontból pedig fontos következtetéseket kínál az oktatás-, régió- és nemzetpolitika számára.

Kulcsszavak: migráció, immobilitás, felsőoktatási hallgatók, humán tőke, gazdasági tőke

Changes in the proportion of tertiary-educated population in the NUTS3 level regions of the Carpathian Basin after 1990

This paper draws on the models of Jørgen Carling and Kerilyn Schewel to examine the immobility decisions of majority and minority Hungarian higher education students in Central Europe. The main question concerns the factors strengthen or weaken students' aspirations to remain in their country, with particular attention to the role of minority status. The empirical basis of the study is a sub-sample of higher education students (N=2200) from the Hungarian Youth Research 2020 database. The analysis employs descriptive statistics, Chi-square tests, and logistic regression. The results indicate that the decisions of both minority and majority students are shaped by multiple logics and are more complex than traditional economic explanations suggest. Residency aspirations are influenced by the interaction of demographic, human, and economic capital, as well as socio-cultural factors. The study contributes to a more nuanced understanding of aspiration-ability models in explaining migration decisions and offers important implications for education, as well as regional and national policy.

Keywords: migration, immobility, higher education students, human capital, economic capital

BORBÉLY MÁTYÁS

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben

1. Bevezetés

Az iskolai végzettség a modern társadalmakban a különböző társadalmi-foglalkozási pozíciókba való bejutás, ezáltal a jövedelmi helyzet egyik legfontosabb meghatározója. Mindez a társadalomtudományok homlokterébe a humán tőke jelenségét elméleti keretbe foglaló, azt empirikusan is részletesen vizsgáló közgazdaságtani kutatások által került be, melyek alapvetően arra fókuszáltak, hogy a tudásba való befektetés milyen viszonyban áll egyes gazdasági és jóléti mutatókkal (SCHULTZ, 1961; BECKER, 1964). A humán tőke iskola eredményeire alapozva azóta számos kutatás bizonyította, hogy az iskolai végzettség mindezek mellett összefüggést mutat a várható élettartammal, az egyéni egészségi állapottal, az elégedettséggel, a társas kapcsolatok minőségével, a társadalmi és intézményi bizalommal, valamint a politikai részvétellel is (COLEMAN, 1988; VILA, 2000). Össztársadalmi szinten pedig a magasabb iskolázottság hozzájárul a gazdasági fejlődéshez, a társadalmi struktúrák stabilitásához, valamint a hatékonyabb újraelosztáshoz is.

A tömegek által elérhető legmagasabb iskolázottságot napjainkban a felsőfokú végzettség jelenti. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya

ezért különösen jól magyarázza egy közösség társadalmi pozícióit, gazdasági fejlettségét, fejlődési lehetőségeit. Különösen igaz ez a kelet-közép-európai országokra, ahol a PIAAC felmérések szerint a diplomával rendelkező és nem rendelkező felnőtt lakosság szövegértési, számolási és digitális készségei között jóval nagyobb a különbség, mint általában a fejlett országokban (OECD 2019).

A felsőoktatás tömegesedését – a fejlett világ számos egyéb országához hasonlóan – a kelet-közép-európai államokban is a második világháború utáni társadalmi-politikai változások hozták el. Az államszocializmus évtizedeiben a felsőoktatási létszámok ugrásszerű emelkedése a diplomások arányának eleinte lassú, ám egyre gyorsuló növekedését eredményezte a térségben (NAGY, 2014). Ez a folyamat a rendszerváltások környékén ugyan valamelyest lelassult, ám a kilencvenes évek piacgazdasági átmenete a korábbiaknál is jóval kiterjedtebb felsőoktatási expanziót generált, mely a kétezres évek első évtizedében a diplomások arányának rendkívül dinamikus növekedését idézte elő a térség minden országában (POLÓNYI, 2014). Az ugrásszerű emelkedésre az érintett országok esetében a Bologna-folyamathoz, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás is hatással volt (KOZMA, 2009).

A felsőoktatási létszámok rendkívüli ütemű emelkedése ugyanakkor csak rövid ideig volt tartható: a gazdasági világválság után, részben¹ annak hatására, a legtöbb kelet-közép-európai országban tartós létszámcsökkenés indult meg (POLÓNYI, 2014). Bár a hazai oktatáskutatók egyelőre még nem beszélnek egyértelműen a felsőoktatási expanzió végéről (HÍVES és KOZMA, 2014; HRUBOS, 2014; POLÓNYI, 2014, 2023), a legújabb népszámlálási adatok alapján a kétezertízes években a tartós létszámcsökkenések következtében a diplomások arányának növekedési üteme is egyértelműen mérséklődött a térség legtöbb országában.

A diplomások arányának e korábban nem látott dinamikájú növekedése ugyanakkor a térségben bizonyos meghatározottságok és jellemzők mentén rendkívül differenciáltan ment végbe országonként, illetőleg az egyes országokon belül is. Mindezek miatt az 1990 óta eltelt időszak kifejezetten alkalmasnak tűnik arra, hogy a kelet-közép-európai országok fejlettségi jellemzőit, fejlődési folyamatait a diplomások arányán, mint kulcsindikátoron keresztül vizsgáljuk meg. Fontos ugyanakkor, hogy az egyes felsőoktatási képzések minőségi különbségeinek számba vételére, így a humán tőke szofisztikáltabb vizsgálatára ez a mennyiségi mutató természetesen önmagában nem alkalmas.

A felsőfokú végzettségűek arányát meghatározó jellemzők közül az egyik leginkább szembeűnő a térbeli dimenzió. Egy egyetemvárosban például minden bizonnyal nagyobb arányban laknak diplomások, mint egy aprófalvas, periférikus térségben. Ráadásul – amennyiben elfogadjuk a diplomások aránya és a fejlettség közötti szoros együttmozgást – a diplomások térbeli eloszlása egyidejűleg a vizsgált térségek egymáshoz képest értelmezett fejlettségét is érzékelteti. Nem csoda tehát, hogy a felsőoktatás és a regionális fejlődés kapcsolata az utóbbi évtizedekben itthon is egyre jobban felkeltette mind a földrajztudósok és regionalisták (RECHNITZER, 2009; GÁL, 2014; 2016), mind pedig az oktatáskutatók (KOZMA, 2016; POLÓNYI, 2023) figyelmét.

¹ A felsőoktatási létszámok csökkenése mögött a világválság mellett természetesen mélyebb, demográfiai jellegű okok is meghúzódnak, hiszen a térség országaiban a népesség tartós természetes fogyása és nagyarányú elvándorlása a teljes lakosságon belül a felsőoktatás elsődleges célközönségének, a fiatalok számára a folyamatos létszámcsökkenésével is együtt járt a vizsgált időszakban.

A hazai földrajzosok és regionalisták számára mindig is a kelet-közép-európai térségi vizsgálatok izgalmas és speciális szeletét jelentették azok a munkák, melyekben kitüntetett szerep jut a Kárpát-medencének. A tértudományok vezető hazai műhelyeiben komoly hagyománya van e természetföldrajzi értelemben egységet alkotó, egymáshoz társadalmi-gazdasági jellemzőikben is nagyon hasonlító és szorosan összekapcsolódó térségeket magában foglaló makrorégió térségi szemléletű vizsgálatának (BORBÉLY, 2020). A Földrajztudományi Intézet elsősorban etnikai földrajzi jellegű munkái (KOCSIS és TÁTRAI, 2015, KOCSIS, 2018; 2021; TÁTRAI ET. AL., 2022), valamint a Regionális Kutatások Intézete által gondozott könyvsorozat² (lásd pl. HORVÁTH, 2003; 2004) mellett az elmúlt évtizedben a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által koordinált kutatások (CSATA ET. AL. 2021; PÉTI ET. AL., 2021) fókuszában is a Kárpát-medence állt.

Bár a Kárpát-medence egy-egy térségének iskolázottsági jellemzőivel kisebb-nagyobb mértékben e munkák is foglalkoztak, azonban a teljes térséget átfogó, összehasonlító jellegű vizsgálat még nem készült a témában. A tanulmány e hiányosságok részleges pótlására vállalkozik, alapvetően arra a kérdésre keresve a választ, hogy hogyan változott a felsőfokú végzettséggel rendelkezők térbeli eloszlása a Kárpát-medencében a felsőoktatási expanzió 1990 utáni időszakában.

A módszertani keretek ismertetése után a tanulmány először röviden összefoglalja az előzményeket, vagyis a felsőfokú végzettségűek Kárpát-medencei térbeli eloszlásának 1990 előtti folyamatait. Az 1990 utáni folyamatokat ezután először nagytérségi, majd megyei (NUTS3) szinten mutatjuk be.

2. Módszertani keretek

A népesség iskolázottságáról területi szempontból is részletes, ugyanakkor az érintett országok/nagytérségek teljes területét és lakosságát lefedő adatokat lényegében kizárólag a mindenkori népszámlálások szolgáltatnak (BORBÉLY ET. AL. 2022). A cenzusok előnye, hogy ideális esetben rendszeres időközönként

² A Kárpát-medence régiói: http://www.rkk.hu/hu/kiadvanyok/magyar_nyelvu_kiadvanyok/a_karpat_medence_regioi.html

(általában tízévente) ismétlődnek, valamint az is, hogy a hasonló módszertanú adatfelvételek miatt az egyes országok adatai jobbra összevethetők egymással.³ Mindez egyben a hosszú időtávra vonatkozó összehasonlító elemzések feltétele is. E kritériumoknak a Kárpát-medence minden országa eleget tesz, Ukrajna kivételével, ahol legutóbb 2001-ben tartottak censust. Ez Kárpátaljára vonatkozóan lehetetlenné teszi az iskolázottsági mutatók időbeli változásának vizsgálatát.

A vizsgálat földrajzi keretét – a Nemzetstratégiai Kutatóintézet koordinációjában megvalósított korábbi kapcsolódó kutatásokhoz (CSATA et. al., 2021; PÉTI et. al., 2021) hasonlóan – a Kárpát-medence jelentős számú magyar népességgel rendelkező országai/nagytersegei adják. Kárpátalja mellett nem szerepelnek tehát az elemzésben a Kárpát-medence azon térségei sem, amelyek történelmileg ugyan a Magyar Királysághoz tartoztak, de napjainkban alacsony számú és arányú őshonos magyar lakossággal rendelkeznek (Őrvidék, Muravidék, Muraköz, Drávaköz). A kutatás alapvető földrajzi vizsgálati egységei tehát Magyarország, Szlovákia, Erdély és a Vajdaság. Fontos, hogy 1990 óta e négy térség (a továbbiakban: a vizsgált nagytérségek) mindegyikének területén körülbelül tízévente, egymáshoz többé-kevésbé közel eső időpontokban⁴ tartottak népszámlálást (BORBÉLY et. al., 2022).

A kutatás nagytérségi szintnél részletesebb területi elemzést lehetővé tevő földrajzi vizsgálati egységei az egyes nagytérségek NUTS3 szintű térségei⁵ voltak. Ezen a térségi szinten ugyanis – néhány egyéb

fontos társadalmi-gazdasági mutató⁶ mellett – a lakosság iskolázottságára vonatkozó adatok is elérhetőek az érintett országok mindegyikében, utóbbi adatkör ráadásul a vizsgált időszak egészére vonatkozóan. A NUTS3 szint alatti, annál egyébként jóval részletesebb és pontosabb területi elemzéseket lehetővé tevő LAU (helyhatósági) szintről mindez nem mondható el, hiszen ezen a térségi szinten a vizsgálat teljes időbeli és térbeli kereteire vonatkozóan az iskolázottsági adatok, valamint az egyéb, NUTS3 szinten rendelkezésre álló mutatók elérhetősége is korlátos.

A teljes körű térbeli és időbeli összehasonlíthatóság mint fő szempont miatt a tanulmány tehát LAU szintű adatok elemzését egyáltalán nem ambicionálja, hanem kizárólag NUTS3 szintű adatokkal dolgozik. Látni kell ugyanakkor, hogy a NUTS3 szintű elemzések – e térségek méreténél fogva – számos olyan területi (pl. városok és vidékeik vagy gazdasági magtérségek és perifériák között meglévő) különbséget fednek el, amelyek vizsgálatára csak az alacsonyabb területi szinten végzett elemzések alkalmasak. Mindez különösen igaz azokra a jelenségekre, amelyek esetében a térbeli dimenzió kifejezetten meghatározó, mint amilyen a diplomások aránya is. Igazán részletes és pontos területi vizsgálatokhoz ezért mindenképpen javasolt alacsonyabb térségi szintekhez kapcsolódó adatok elemzése is.

A társadalomstatisztikai vizsgálatok fontos jellemzője, hogy a lakosság mely korcsoportjára vonatkoznak. Jelen tanulmány minden esetben a teljes lakosságot vizsgálja. Egyrészt azért, mert az eredmények így hasonlíthatók össze a legteljesebb körben mind a nemzetközi, mind pedig a historikus adatokkal. Másrészt azért, mert a legtöbb esetben egy másik fontos iskolázottsági mutatót, a lakosság átlagos iskolázottságát is erre a korcsoportra vonatkoztatva számolják ki.

A tanulmány tehát alapvetően a négy nagytérség 1990 óta lebonyolított népszámlálásainak a megyei szintű iskolázottsági adatait elemzi, az egyes térségek teljes lakosságában a felsőfokú végzettségűek arányát összehasonlítva.

³ Különösen igaz ez a népszámlálások során felvett iskolázottsági adatokra, amelyek kapcsán csak az egyes országok iskolarendszerei közötti különbségek jelenthetnek az összehasonlítást ugyan minimálisan hátráltató, de áthidalható akadályokat.

⁴ A legutóbbi négy népszámlálás lebonyolítási éve az érintett országokban:

- Magyarország: 1990, 2001, 2011, 2022
- Szlovákia: 1991, 2001, 2011, 2021
- Románia: 1992, 2002, 2011, 2022
- Szerbia: 1991, 2002, 2011, 2022

⁵ Magyarországon és Romániában a NUTS3 szint térségeit megyéknek (románul juder), Szerbiában körzeteknek (okrug), Szlovákiában pedig kerületeknek (kraj) nevezzük. A tanulmány a továbbiakban az olvashatóság megkönnyítése érdekében minden NUTS3 szintű térségre a megye kifejezést használja. Magyarországon mindez – Budapestet Pest megyétől külön számolva – 20 db, Szlovákiában 8 db, Erdélyben 16 db, a Vajdaságban pedig 7 db térséget jelent.

⁶ Például: bruttó hazai össztermék (GDP), bruttó hozzáadott érték (BHÉ), foglalkoztatottság

1. táblázat:

A felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság⁷ arányának alakulása a vizsgált nagytérségekben; 1920–2010⁸ (%)

Nagytérség	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Magyarország	1,1	1,1	1,3	1,3	2,0	3,2	5,1	7,6	9,9	16,8
Erdély	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1,5	2,2	2,7	5,3	8,1	14,4
Szlovákia	n.a.	n.a.	n.a.	0,7	1,6	2,2	5,2	7,8	9,7	16,4
Vajdaság	n.a.	n.a.	n.a.	0,6	1,2	2,8	5,1	8,3	9,4	14,1

Forrás: szakirodalmi források⁹

3. Történeti folyamatok: a felsőoktatás 20. századi tömegesedése

A Kárpát-medence területén élő lakosság iskolázottságára először 1910-ben, a történelmi Magyarország legutolsó népszámlálása alkalmával kérdeztek rá, ám ekkor a felsőfokú végzettségűeket külön még nem jegyezték, a legmagasabb kategóriába így a legalább 8 középiskolát végzettek kerültek. Az első olyan népszámlálás a térségben, amely során a felsőfokú végzettségre is rákérdeztek, már csak a mai Magyarország területén zajlott 1920-ban.

Mindez ugyanakkor a világ országainak a historikus iskolázottsági adataival foglalkozó, azok összegyűjtését/becslését ambicionáló főbb nemzetközi kutatási projektek szerint abban az időben komoly újdonságnak számított nemcsak a térségben, de az egész világon (BARRO és LEE, 1993; 2001; 2015; LUTZ et. al., 2007; GOUJON et. al., 2016; SPERINGER et. al., 2019). E projektek eredményeiből az is kiderül, hogy a lakosság iskolázottságát tekintve számos országban még a 20. század második felére vonatkozóan is komoly adathiányok vannak (LUTZ et. al., 2007). Nem meglepő tehát, hogy teljes képet a Kárpát-medence országairól sem kaphatunk. Szlovákiában (illetve ekkor még Csehszlovákiában) például csak 1950-től gyűjtöttek iskolázottsági adatokat (GYURGYIK, 2014).

⁷ A diplomás lakosság esetében elemzett korcsoportok a vizsgált nagytérségek népszámlálásainak hivatalos adataiban:

- Magyarország: 1920–2011: 7 év feletti
- Erdély: 1956, 1966, 1977 és 1992: 12 év feletti, 2002: 16 év feletti, 2011: 10 év feletti
- Szlovákia: 1950–2011: 15 év feletti
- Vajdaság: 1953, 1961, 1971, 1981 és 1991: 15 év feletti, 2002: 16 év feletti

A Kárpát-medence egyes nagytérségeire vonatkozó historikus adatok elérhetősége természetesen még az országos adatokénál is jóval korlátozottabb. A legjobban használható adatforrásnak ebben az esetben – a vizsgált országok statisztikai hivatalainak a publikációi mellett – az egyes nagytérségek (magyar) lakosságában bekövetkezett változásokat bemutató szakirodalmi források bizonyultak. Látni kell azonban, hogy – a historikus iskolázottsági adatok fentebb ismertetett hiányosságai miatt – a diplomások arányának az 1920 és 1990 között bekövetkezett változásai még a szakirodalmi források alapján is csak igen korlátozottan mutathatóak be (1. táblázat). Az adathiányok mellett ráadásul a meglévő adatok összehasonlítása sem problémamentes. Elsősorban azért, mert az egyes, különböző országokban és időpontokban felvett adatok több esetben is eltérő korcsoportokra vonatkoznak. (1. táblázat)

Bár az eltérő korcsoportos bontások miatt pontos összehasonlításra nincs lehetőségünk, az a rendelkezésre álló adatokból is kitűnik, hogy a vizsgált

⁸ A vizsgált nagytérségekre, illetőleg azok mai területére vonatkozó tényleges népszámlálási évek a következők:

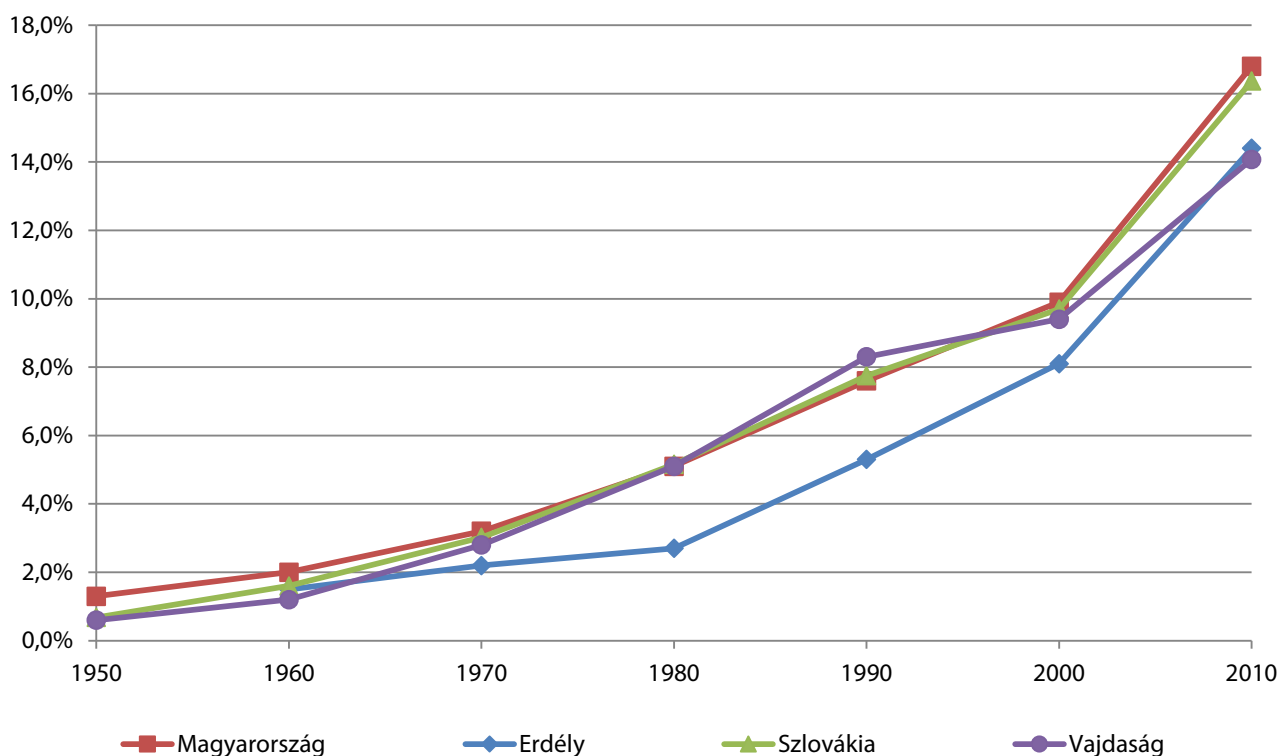
- Magyarország: 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990, 2001, 2011
- Erdély: 1920, 1930, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002, 2011
- Szlovákia: 1921, 1930, 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, 2011
- Vajdaság: 1921, 1931, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011

⁹ Az egyes nagytérségek iskolázottsági adatait közlő szakirodalmi források:

- Magyarország (SZUKICSNÉ, 1993)
- Erdély (PAPP, 2008; KISS, 2010b; 2012; VERES, 2015)
- Szlovákia (GYURGYIK, 2006a; 2008; 2014; KISS T., 2012. <https://www.scitanie.sk>)
- Vajdaság (GÁBRITY, 2004; BADIS, 2008; KISS T. 2012; ŽIVKOVIĆ ET. AL., 2020)

1. ábra:

A felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság arányának alakulása a vizsgált nagytérségekben; 1950–2010 (%)

Forrás: szakirodalmi források¹⁰

nagytérségekben – többé-kevésbé – hasonló ívet járt be a diplomások arányának változása (1. ábra). Egyedül Erdély 1980-as és 1990-es értékei tűnnek a többitől jelentős mértékben eltérőnek.

Az ismert adatok alapján emellett az is egyértelmű, hogy a rangsort végig Magyarország vezette. Rendre a magyarországi értékek vonatkoznak ugyanis a legnépesebb korcsoportra (7 év feletti), melyből értelemszerűen nagyobb az aránya a diplomaszerezésben még nem érintett korosztályoknak (7–20 évesek), mint a többi nagytérségben, ahol általában egy szűkebb korcsoportra (12 vagy 15 év feletti) vonatkoznak a hazaihoz hasonló vagy annál alacsonyabb értékek.

4. Az 1990 utáni felsőoktatási expanzió nagytérségi szintű folyamatai

1990 környékén a négy vizsgált nagytérség közül Magyarországon volt a legmagasabb, Erdélyben pedig a legalacsonyabb a diplomások aránya, míg a szlovákiai és a vajdasági érték közel azonos volt

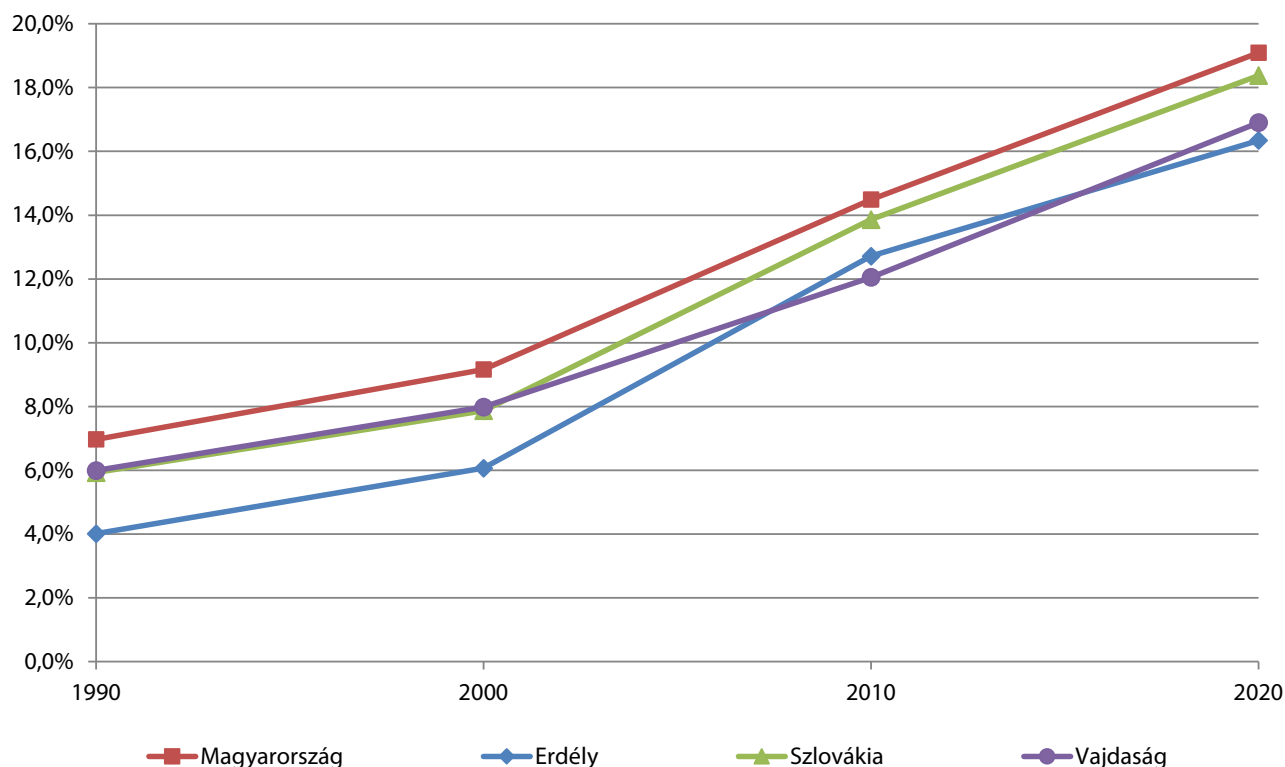
(2. ábra). E sorrendben a kilencvenes évek nem, csak a kétezres évek hozott változást: az évtized végére a Vajdaságot Erdély és Szlovákia is megelőzte. A kétezzer-tíz évek végére Magyarország meg tudta őrizni vezető helyét, Erdély azonban visszacsúszott a negyedik helyre.

A vizsgált régiók egymáshoz képest elfoglalt pozíciója mellett érdemes megvizsgálni az értékek időbeli változásának dinamikáit is. Az egyes évtizedek eltérő jellegét jól szemlélteti, hogy míg a kilencvenes években átlagosan 2,0 százalékpont körüli mértékben nőtt a diplomások aránya, addig a kétezres évek első évtizedében ehhez képest kimagasló növekedés volt megfigyelhető mindegyik vizsgált nagytérségekben (2. táblázat). E dinamikus növekedés a kétezzer-tíz években valamelyes mérséklődött.

¹⁰ Az egyes nagytérségek iskolázottsági adatait közlő szakirodalmi források:

- Magyarország (SZUKICSNÉ, 1993)
- Erdély (PAPP, 2008; KISS, 2010b; 2012; VERES, 2015)
- Szlovákia (GYURGYIK, 2006a; 2008; 2014; KISS T., 2012. <https://www.scitanie.sk>)
- Vajdaság (GÁBRITY, 2004; BADIS, 2008; KISS T. 2012; ŽIVKOVIĆ ET. AL., 2020)

2. ábra:
A felsőfokú végzettségűek aránya a vizsgált nagytérségek teljes lakosságában; 1990–2020 (%)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

2. táblázat:
A felsőfokú végzettségűek arányának változása
a vizsgált nagytérségek teljes lakosságában;
1990–2000, 2000–2010, 2010–2020 (százalékpont)

Időtáv	Magyarország	Erdély	Szlovákia	Vajdaság
1990-2000	2,2	2,1	1,9	2,0
2000-2010	5,3	6,6	6,0	4,1
2010-2020	4,6	3,6	4,5	4,9

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

A mérsékelt dinamikájú kilencvenes évek legmagasabb növekedését százalékpontban mérve Magyarország, a kiinduló értékhez viszonyított legnagyobb arányban pedig Erdély (51,1%) érte el. E növekedések ugyanakkor nem nevezhetők kiugrónak, a többi térség alig maradt el ezektől. Az évtizedre jellemző, a megelőző nyolcvanas évekhez képest is mérsékelt tempójú változások sorrendjét

ugyanakkor valamelyest magyarázhatják az időszak felsőoktatási létszámadatai.

A rendszerváltozásokat követő átmeneti időszak után ugyanis a felsőoktatásban tanulók létszáma a térség országai közül először Magyarországon kezdett el robbanásszerűen nőni a kilencvenes évek második felétől kezdődően. Ennek következtében az országban 1990 és 2002 között összességében megháromszorozódott a nappali tagozatra, illetve megnégyszereződött az összes tagozatra felvett hallgatók száma (LANNERT, 2004). Romániában szintén az évtized közepén indult be a felsőoktatási expanzió: 1995 és 2003 között megduplázódott a 20 éves korosztályon belül az egyetemisták aránya (Kiss T. 2017). A kilencvenes évek végén felpörgő felsőoktatási expanzióknak a diplomások arányára gyakorolt jelentős hatását tehát a vizsgált országok ezredforduló környékén lezajlott népszámlálásai alkalmával még kevésbé lehetett kimutatni.

A következő (2010 körüli) népszámlálások ugyanakkor a korábbiaknál jóval intenzívebb növekedésről tanúskodnak a vizsgált országok mindegyikében.

A diplomásarány ugrásszerű növekedésének közvetlen oka természetesen a felsőoktatási létszámok folytatódó növekedése volt. A jelenség az egész kelet-közép-európai térségben a sokáig nagyon alacsony értékeket mutató Romániában volt a leglátványosabb, ahol az 1995 és 2003 közötti duplázódás után 2003 és 2007 között ismét a duplájára nőtt az egyetemisták aránya a 20 éves korosztályon belül (Kiss T. 2017). Mindez természetesen Erdélyre is hatással volt: a kétezres évek első évtizedében a vizsgált régiók közül itt nőtt a legnagyobb mértékben a felsőfokú végzettségűek aránya, a kezdő év értékének több mint a duplájára.

Az erdélyitől nem sokkal elmaradó növekedést produkált az évtized folyamán a diplomások arányában Szlovákia is, 2010-re megközelítve a régiós éllovas Magyarország értékét. A rendkívül dinamikus növekedést szintén jól magyarázzák az ország felsőoktatási létszámadatai: bár csak az évtized második felében indult meg igazán, Szlovákiában összességében nagyobb mértékben nőtt a hallgatók létszáma, mint Magyarországon (POLÓNYI, 2014). Ennek ellenére összességében hazánkban is rendkívül nagy hatása volt a felsőoktatási expanzióknak: 2000 és 2010 között több mint másfélszeresére nőtt a diplomások aránya az országban.

A megelőző évtized lassú folyamataihoz viszonyítva a kétezres évek a Vajdaságban is jelentős – százalékpontban mérve dupla akkora – növekedést eredményezett. A másik három nagytérség kiugró növekedéséhez hasonlóan ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a vajdasági folyamatok dinamikája összességében messze elmaradt a térségi átlagtól. Ennek egyik fő oka minden bizonnyal a kilencvenes években zajló délszláv háború volt, amely Szerbia teljes területén, így a Vajdaságban is jelentős mértékben késleltette a felsőoktatási expanziót, számos egyéb társadalmi-politikai változással együtt.

Emellett nagy valószínűséggel részben a háború következménye volt az is, hogy Szerbia (akkor még Jugoszlávia) a másik három vizsgált országgal ellentétben nem 1999-ben, hanem csak 2003-ban csatlakozott a Bologna-folyamathoz és vele együtt az európai felsőoktatási térséghez. E nemzetközi felsőoktatási együttműködés pedig – számos egyéb jellemző mellett – a csatlakozó országok felsőoktatási létszámadataira, illetőleg a diplomások arányának

növekedési ütemére is jelentős hatással volt, egyebek mellett az addig egyszintű felsőoktatási rendszerek kétszintűvé válása által (KOZMA, 2009). A másik fő tényező, amely szintén megkülönbözteti a Vajdaságot a többi vizsgált térségtől, az az EU-tagság. A kétezres évek folyamán ugyanis Szerbiát kivéve mindegyik vizsgált ország csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozási folyamatok pedig minden bizonnyal szintén hatással voltak a diplomások arányának kiugró növekedésére az érintett országokban.

Ez az emelkedés ugyanakkor nem tartott sokáig: a gazdasági világválság után, részben annak hatására a vizsgált országok mindegyikében megindult a felsőoktatási létszámok lassú, de tartós csökkenése (POLÓNYI, 2014). Mindez a diplomások arányának növekedési ütemén is tetten érhető: a kétezres években a Vajdaság kivételével mindegyik vizsgált térségben alacsonyabb volt a növekedés, mint a megelőző évtizedben. A megtorpanás Erdélyben volt a leglátványosabb: a diplomások arányának 3,6 százalékpontos emelkedésével ez a térség produkálta az évtized legkisebb növekedését a vizsgált nagytérségek közül. Szlovákia és Magyarország értéke már ennél nagyobb mértékben változott, míg az évtized győztese – bár nem fölényesen – a korábban lemaradó Vajdaság volt.

5. Megyei szintű folyamatok: eltérő térségi dinamikák

A nagytérségi folyamatok után a megyei szintű eredmények számbavétele következik. A megyei értékekre számolt súlyozott relatív szórás értékeken keresztül először azt vizsgáljuk meg, hogy a diplomások területi eloszlásának megyei szintű egyenlőtlenségei hogyan változtak a vizsgált időszakban, illetve annak – egymástól eltérő dinamikájú – egyes évtizedeiben.

A Kárpát-medence teljes vizsgált területére vonatkozóan megállapítható, hogy a kezdetben magas megyei egyenlőtlenségek a vizsgált időtávon végig fokozatosan csökkentek (3. táblázat). A diplomások arányát tekintve a Kárpát-medence megyéit az elmúlt harminc évben tehát összességében egy fokozatos közeledés jellemezte. A szórás értékében a legnagyobb csökkenés a kétezres évek első évtizedében történt, mely egybevág az évtizedre

jellemző, fentebb ismertetett dinamikus változásokkal. A kilencvenes években szintén viszonylag jelentős közeledés volt jellemző a Kárpát-medence megyéire. A kétezzer-tízes években ugyanakkor a megyék közötti egyenlőtlenség már csak kis mértékben csökkent.

3. táblázat:

A vizsgált megyék teljes lakosságán belül
a felsőfokú végzettségűek arányának súlyozott
relatív szórás mutatói az egyes nagytérségekben;
1990, 2000, 2010, 2020)

Nagytérség	1990	2000	2010	2020
Magyarország (N=20)	46,7	45,6	41,2	38,3
Erdély (N=16)	29,6	30,6	25,8	27,7
Szlovákia (N=8)	47,8	41,7	31,7	28,5
Vajdaság (N=7)	25,6	24,5	25,3	25,1
Összesen (N=51)	49,4	44,7	35,6	33,8

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

Ha az egyes nagytérségeken belüli megyei egyenlőtlenségeket is megvizsgáljuk, a Kárpát-medencei makro-folyamatokat erősítő, valamint azokat gyengítő térségi trendeket is megfigyelhetünk. A kilencvenes évek Kárpát-medencei szintű közeledéséhez például a legnagyobb mértékben az egyenlőtlenségek Szlovákián belüli, jelentős mértékű csökkenése járult hozzá, ám az értékek magyarországi és vajdasági enyhe csökkenése is erősítette azt. Erdélyben belül ugyanakkor ebben az időszakban nem csökkentek, hanem kis mértékben növekedtek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei.

A Kárpát-medencei léptékű megyei egyenlőtlenségek kétezres évek első évtizedére jellemző jelentős csökkenéséhez szintén a szlovákiai megyék értékeinek közeledése járult hozzá a legnagyobb mértékben. Az egyenlőtlenségek jelentős csökkenése volt megfigyelhető emellett Magyarországon és Erdélyben is. A Vajdaságban ugyanakkor – a kilencvenes évek erdélyi folyamataihoz hasonlóan – enyhén növekedtek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei.

A kétezzer-tízes évek enyhe Kárpát-medencei léptékű közeledésére összességében a magyarországi és a szlovákiai egyenlőtlenségek kismértékű csökkenése volt hatással. A vajdasági érték stagnálása mellett Erdélyben ismét növekedtek a megyei szintű egyenlőtlenségek.

A vizsgált három évtized alatt összességében Szlovákián belül csökkentek legnagyobb mértékben a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei. Viszonylag jelentős csökkenésről számolhatunk be Magyarországon belül is, Erdélyben és a Vajdaságban ugyanakkor nem csökkentek érdemben az egyenlőtlenségek. A Szlovákián és Magyarországon belüli közeledést részben magyarázza, hogy e két országban a vizsgálat kezdő időpontjában jóval magasabbak voltak a megyei szintű egyenlőtlenségek, mint a másik két országban. Volt tehát honnan csökkenni az értékeknek. Érdekes ugyanakkor, hogy míg 2020-ra a szlovákiai érték lényegében az erdélyi és a vajdasági szint környékére csökkent, addig a magyarországi még mindig jelentősen meghaladja a másik három értéket.

Fontos ugyanakkor, hogy a megyei szintű egyenlőtlenségek fent bemutatott, általános csökkenése nem minden megye esetében jelent közeledést. Sőt, ezek az értékek valójában egyes megyék és megyecsoportok között meglévő jelentős és egyre növekvő különbségeket is elfednek. Ezt jól érzékelteti, hogy a leginkább és a legkevésbé képzett megyék értéke közötti – eredetileg is jelentős mértékű – különbség 1990 és 2020 között több mint a duplájára nőtt (4. táblázat, lásd következő oldalon). A különbségek növekedésének mértéke ráadásul évtizedről-évtizedre nőtt, ami egy gyorsuló polarizációt, képzett és képzetlen megyék között egyre gyorsabban nyíló ollót jelent!

Mindez végső soron egybevág az egyes évtizedekre és ezen belül a megyei egyenlőtlenségek alakulására jellemző dinamikákkal. A kilencvenes évek lassú növekedése a megyei egyenlőtlenségek mérsékelt változásaival, valamint a képzettebb és a képzetlenebb megyék közötti különbségek enyhe növekedésével járt. A kétezres évek rendkívül dinamikus változásai a jól és a gyengén teljesítő megyék közötti különbségek gyorsuló növekedése mellett az egyenlőtlenségek komolyabb csökkenésével is együtt jártak. A kétezzer-tízes évek mérséklődő növekedése

ezzel szemben az egyenlőtlenségek minimális csökkenése mellett a képzett és képzetlen megyék közötti különbségek további jelentős növekedését hozta el.

4. táblázat:

A legképzettebb és a legkevésbé képzett megyék értéke közötti különbség; 1990, 2000, 2010, 2020 (százalékpont)

	1990	2000	2010	2020
A legképzettebb és a legkevésbé képzett megye értéke közötti különbség	11,3	14,5	18,6	23,5
A legképzettebb és a legkevésbé képzett öt megye értéke közötti különbség	8,7	10,6	13,7	17,7

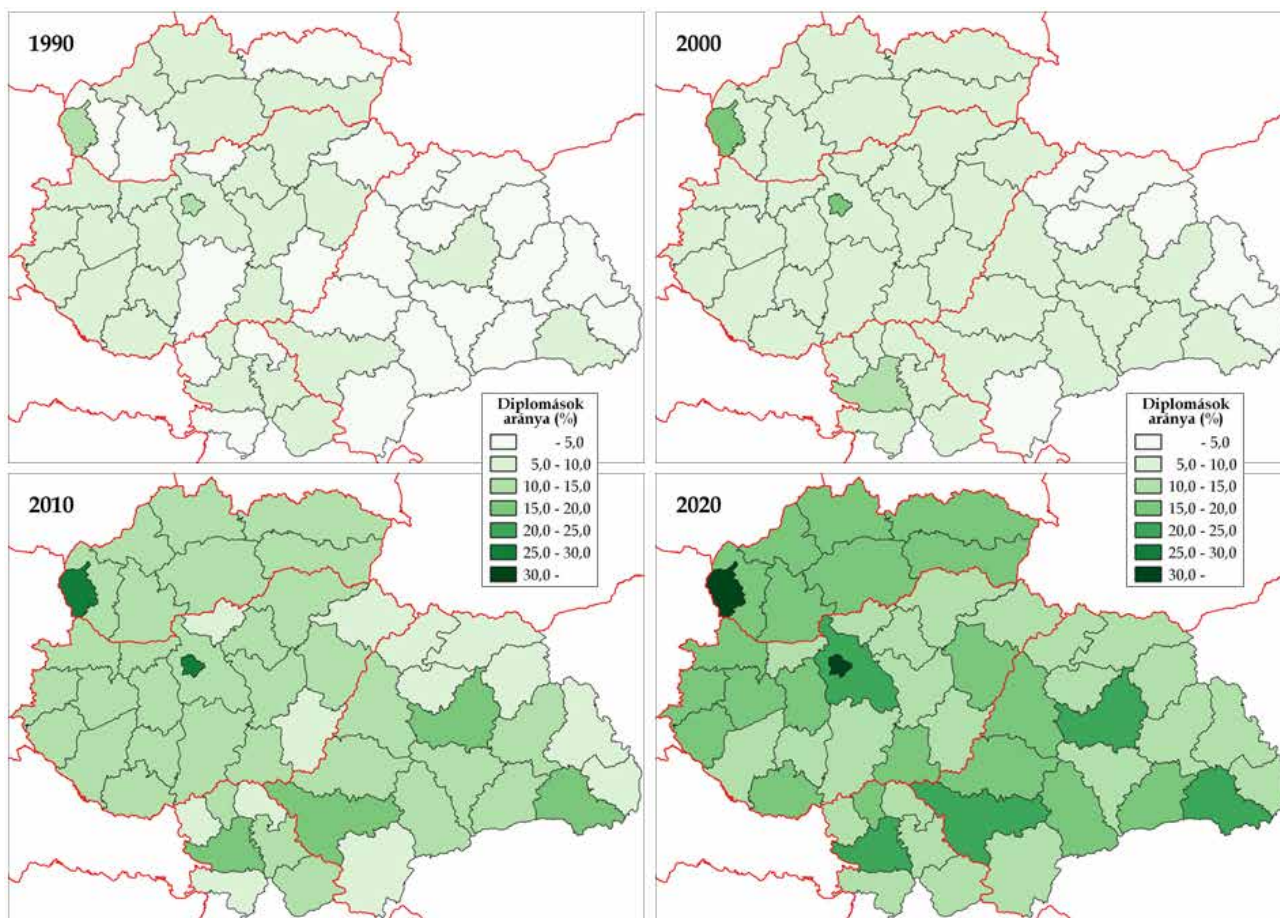
Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

Az egyes megyék eredményét térkép:en ábrázolva e különbségek térségi jellemzői is megmutatkoznak (3. ábra). A leginkább feltűnő talán a két fővárosi térség, Budapest és a Pozsonyi kerület kiugró értéke minden évben. A megyei rangsor első két helyén természetesen végig e két térség osztozott: 1990-ben még hajszálnyival a Pozsonyi kerület volt előrébb, az utána következő években azonban már minden esetben a magyar főváros volt az első helyen. A két fővárosi térség kiemelt helyzetét jól mutatja, hogy – egymáshoz mindig nagyon közeli – értékeik az utánuk következő megyékét minden évben jelentősen (5 és 8 százalékpont közötti értékben) meghaladta.

Szintén látványosan magas azoknak a megyéknek az értéke, amelyeknek a központja egy regionális jelentőségű nagyváros. Közülük végig az Újvidék központú Dél-bácskai körzet, valamint Kolozs megye

3. ábra:

A felsőfokú végzettségűek aránya a vizsgált megyék teljes lakosságában; 1990, 2000, 2010, 2020 (%)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

osztottakamegyeirangsorharmadikhelyén: 1990-ben és 2000-ben előbbi, 2010-ben és 2020-ban pedig utóbbi került fel a dobogóra. A vizsgált három évtized első négy helyén így összességében mind a négy vizsgált nagytérség képviseltette magát egy-egy térséggel.

Érdeemes megjegyezni, hogy eleinte e négy térségen kívül a megyei rangsor elején kizárólag magyarországi nagyvárosi térségek (Csongrád-Csanád, Győr-Moson-Sopron, Baranya) foglaltak helyet. Az ezredfordulót követően azonban e térségeket fokozatosan elkezdték leahagyni Erdély fel-törekvő nagyvárosi megyéi (elsősorban Temes és Brassó megye), valamint az egyre intenzívebben szuburbanizálódó Pest megye. A hazai megyék visz-szaszorulása látványos: 2020-ra a magyarországi megyék közül – Budapest és Pest megye kivételével – már egyedül Csongrád-Csanád megye került be az első tízbe. A mezőny végére ez a fajta időbeli fluktuáció kevésbé volt jellemző. Volt ugyanis hét erdélyi megye (Hargita, Kovászna, Beszterce-Naszód, Szilágy, Szatmár, Krassó-Szörény és Máramaros), amely végig a tíz legkevésbé képzett között szerepelt. Az erdélyi magyarság iskolázottsága szempontjából meghatározó, hogy a nagytérség jelentős számú és arányú magyarsággal rendelkező megyéinek többsége a sereghajtók között volt. Közülük a két székely-földi megye ráadásul a harminc év alatt végig a három legkevésbé képzett térség között volt. (3. ábra:)

Az élmezőny és a sereghajtók mellett érdemes részletesebben megvizsgálni az egyes nagytérségekben belüli különbségeket is. A fent ismertetett súlyozott relatív szórás értékek alapján ugyanis Magyarországon és Szlovákiában összességében jóval nagyobbak voltak a megyei szintű egyenlőtlenségek, mint a másik két nagytérségben. A térkép:ek mintázata ugyanakkor nem feltétlenül igazolja vissza ezeket a különbségeket. Mivel e két országban a fővárosok értékei jóval magasabbak, mint a többi megye értékei, a legképzettebb és a legkevésbé képzett megyék közötti különbségek mellett a második legképzettebb és a legkevésbé képzett megyék közötti különbségeket is érdemes nagytérségenként megvizsgálni (5. táblázat).

Az eredmények nagyon látványosan megmutatják az egyes nagytérségek központi térségeinek torzító hatásait. Magyarországon például a második

5. táblázat:

A legképzettebb és a legkevésbé képzett
megye értéke közötti különbség;
1990, 2000, 2010, 2020 (százalékpont)

	1990	2000	2010	2020
Magyarország	9,2	12,3	18,2	22,4
Magyarország Budapest nélkül	2,2	3,4	5,8	8,6
Erdély	3,5	5,8	10,1	14,1
Erdély Kolozs megye nélkül	3,3	5,0	8,7	11,5
Szlovákia	9,5	11,0	14,7	16,0
Szlovákia a Pozsonyi kerület nélkül	1,5	1,5	1,6	1,8
Vajdaság	3,6	4,8	7,2	10,2
Vajdaság Dél-Bácska nélkül	1,1	1,5	2,0	2,9

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

legképzettebb megye értéke minden évben jóval közelebb volt a legkevésbé képzett megye értékéhez, mint Budapestéhez. A főváros nélkül tehát közel sem voltak olyan nagyok az egyes megyék közötti különbségek hazánkban. Az ugyanakkor tény, hogy e mérsékeltbb különbségek is egyértelműen növekedtek az évtizedek során.

Szlovákiában még ennél is jóval látványosabb a főváros torzító hatása: a Pozsonyi kerület nélkül lényegében nem voltak különbségek az ország megyéi között. Figyelemreméltó, hogy a rendkívül dinamikus növekedést mutató kétezres években sem növekedett a megyék közötti különbség. Mindez azt mutatja, hogy a diplomások arányát tekintve a fővárosi térség kivételével Szlovákia minden kerületének a fejlődési pályája nagyon hasonló volt a vizsgált időszakban.

A Vajdaságban is kimutatható az Újvidék központi Dél-bácskai körzet hatása: e térség nélkül minden vizsgált évben jóval kisebb volt a legképzettebb és a legkevésbé képzett megye közötti különbség. Szlovákiával ellentétben ugyanakkor a

Vajdaságban ez az eleinte alig észlelhető különbség az évtizedek folyamán egyre nagyobb lett. Itt tehát kevésbé volt egységes a térségek fejlődése, mint Magyarország északi szomszédjában.

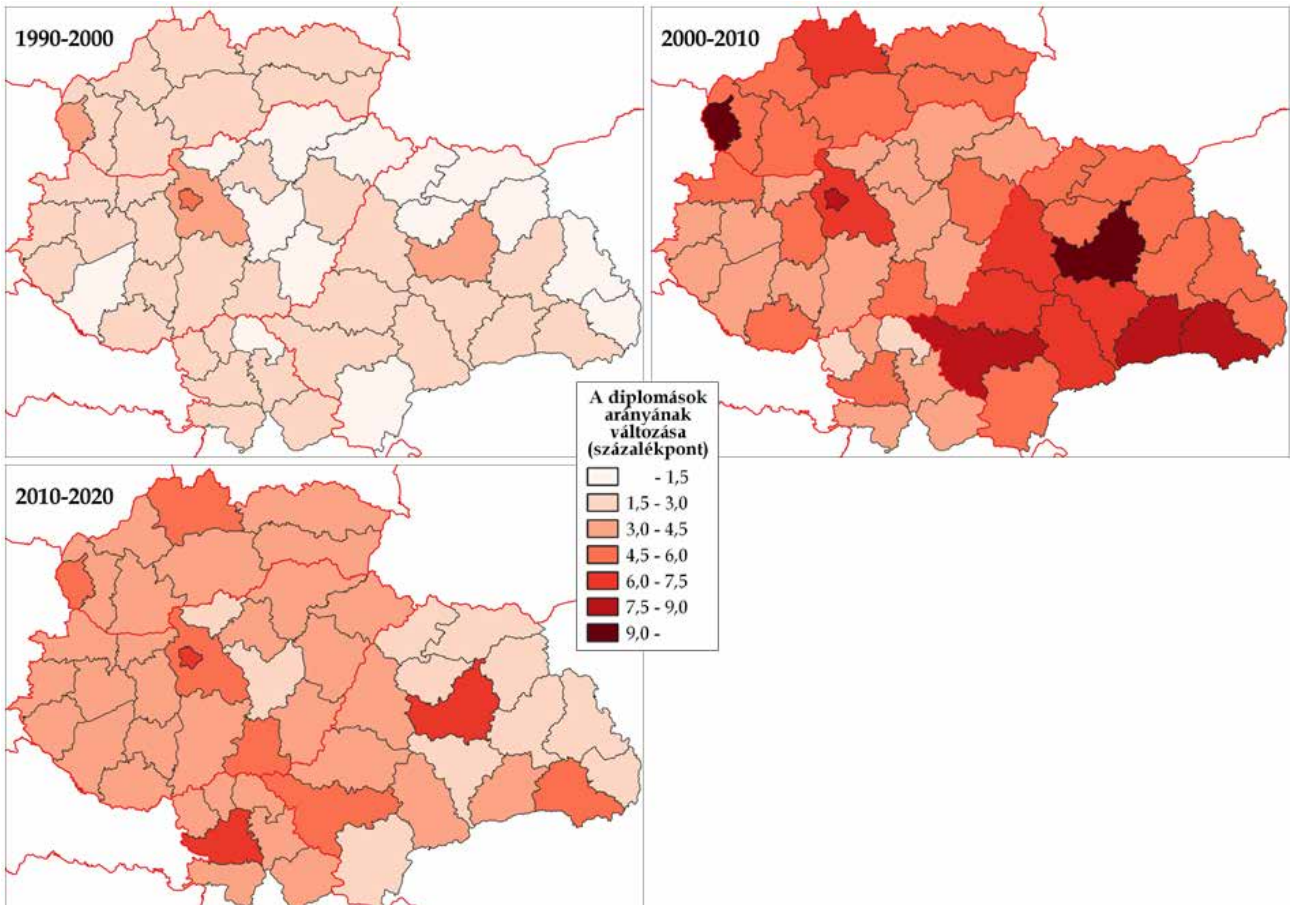
A másik három nagytérséghez képest Erdélyben jóval kevésbé mutatható ki az éllovas Kolozs megye hatása, a második Temes megye értékei ugyanis rendre jóval közelebb állnak előbbi értékeihez, mint a többi megyééhez. Erdélyben a legképzettebb térség tehát alapvetően nem emelkedik annyira ki a többi térség közül, mint a másik három nagytérség esetében. Ellenkezőleg, a három évtized során a megyei értékek alapján végig szépen kirajzolódott egy – kezdetben viszonylag enyhe, ám idővel egyre meredekebb – lejtő. Az eredmények azt is jól mutatják, hogy Erdélyben egyik nagyváros és térsége sem játszik domináns szerepet.

A korábbi eredmények alapján nyilvánvaló, hogy a diplomások aránynövekedését, valamint annak térségi folyamatait tekintve a három vizsgált évtized mindegyike markánsan eltérő karakterjegyekkel jellemezhető. Ezek az eltérések még látványosabbak, ha az egyes évtizedek során bekövetkezett változások területi mintázatait is ábrázoljuk (4. ábra:).

A kilencvenes évek kisebb volumenű növekedése általában megyei szinten is mérsékelt változásokat hozott: bár mindenhol növekedett a diplomások aránya, a térségek több mint kétharmadában ez a növekedés 2,0 százalékpont alatt maradt. Ezt meghaladó gyarapodás a Pozsonyi kerület és Dél-Bácska kivételével csak magyarországi és erdélyi megyékben volt. Ugyanakkor az 1,5 százalékpont alatti növekedés is csak e két nagytérség megyéire volt jellemző. Erdélyben és Magyarországon tehát a

4. ábra:

A felsőfokú végzettségűek arányának változása a vizsgált megyék teljes lakosságában;
1990–2000, 2000–2010, 2010–2020 (százalékpont)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

megyék egy kisebb csoportja átlag feletti, egy nagyobb csoportja pedig átlag alatti növekedést produkált, míg a szlovákiai és a vajdasági megyék összességében átlagos növekedést mutattak az évtized folyamán. Mindez nagyjából egybevág a megyei egyenlőtlenségekre számolt, fentebb ismertetett eredményekkel, amelyek a kilencvenes évekre vonatkozóan a szlovákiai megyék közeledése mellett az erdélyi megyék egymástól való enyhe távolodását mutatták ki. Az évtized folyamán az egyetlen kiugró (4,5 százalékpont feletti) növekedést Budapest mutatta, a megyei rangsorban pedig Pest megye lépett a legnagyobbat előre. Az évtized vesztesei összességében szintén a magyarországi megyék voltak: a 19 megyéből 15 hátrébb került a rangsorban.

A következő évtized rendkívül dinamikus változásait jól szemlélteti, hogy a kilencvenes évek Budapestjének e kiugró növekedését a kétezres évek folyamán a megyék túlnyomó többsége meghaladta. Az évtized változásai a korábbiaknál még országspecifikusabbak voltak: míg Szlovákia minden, és Erdély szinte minden megyéjében 5,0 százalékpont feletti volt a növekedés, addig Magyarországon – Budapest és Pest megye kivételével – csak Csongrád-Csanád megye, a Vajdaságban pedig egyedül Dél-Bácska mutatott ennél magasabb értéket. Szlovákia mellett tehát ezúttal Erdélyben is jobban hasonultak a megyei értékek egymáshoz, mint más ország megyéihez. Mindez megerősíti e két nagytérségben az egyenlőtlenségek csökkenését mutató korábbi eredményeket is. Magyarországon – a kiugró budapesti és Pest megyei értékeken kívül – ugyancsak a hazai értékekhez hasonlított legjobban minden megyei érték, ami szintén egybevág az egyenlőtlenségek mérsékelt csökkenésével az országban.

Az országspecifikus jegyek mellett alapvetően a kétezres évekre is jellemző volt, hogy egy nagytérségen belül a nagyvárosok megyei nagyobb növekedést mutattak, mint a többi megye. Ez a jelenség Magyarországon volt a leglátványosabb, de a regionális központok értéke Erdélyben is minden esetben megelőzte a többi megyéét. Az évtized legnagyobb (9,1 százalékpontos) növekedését Kolozs megye produkálta, de a Pozsonyi kerület és Budapest is szorosan mögötte volt. A Vajdaság lemaradását

jól szemlélteti, hogy a legszerényebb növekedés – Nógrád megye kivételével – rendre az ottani körzetekre volt jellemző: az Újvidék központú Dél-Bácskát kivéve mindegyikben csupán 3,0 százalékpont körüli volt a változás. Az évtized folyamán a Vajdaság összes megyéje, míg Magyarország 17 megyéje került hátrébb a rangsorban.

A kétezzer-tízes évek mérséklődő változásai összességében jóval kevésbé bizonyultak országspecifikusnak: ezúttal minden nagytérségből több megye is szerepelt a jobban teljesítők között. A gyengébben teljesítők csoportjában ugyanakkor szinte kizárólag erdélyi és magyarországi térségeket találunk: a húsz legkisebb növekedést produkáló megyéből mindössze egy szlovákiai és egy vajdasági volt. Az erdélyi megyék felében ráadásul kifejezetten alacsony (2-2,5 százalékpont körüli) volt a növekedés, míg a regionális központok megyéi ismét az élmezőnyben végeztek. Nem csoda tehát, hogy az egyenlőtlenségek ezúttal nemhogy nem csökkentek, hanem még növekedtek is Erdélyben. A növekedés tekintetében a korábbiaknál nagyobb volt a szórás a másik három nagytérségben is, azonban ez esetükben nem a megyei egyenlőtlenségek növekedését eredményezte, hanem annak minimális csökkenését vagy stagnálását hozta el. Ezzel együtt Erdély mellett a három másik nagytérségben is folytatódott a nagyvárosi központtal rendelkező megyék egyre gyorsuló előretörése. Mindezt Budapest, Dél-Bácska, Kolozs és Pest megye, valamint a Pozsonyi kerület kiugró növekedési üteme is jelzi.

A vizsgált három évtized alatt összességében egyértelműen a nagyvárosokkal rendelkező térségekben nőtt a legnagyobb mértékben a diplomások aránya (5. ábra:). Közülük is kiemelkedik Budapest a 20,0 százalékpontot is meghaladó növekedésével, de Kolozs megye és a Pozsonyi kerület is nagyon látványos (18,0 százalékpont feletti) növekedést produkált. A többi vajdasági térséghez képest az Újvidék központú Dél-Bácskában is kiugró (14,0 százalékpont feletti) mértékben emelkedett a diplomások aránya. E regionális központokon kívül a többi nagyvárosi térségben is jelentős volt a növekedés: a 200 ezer fő fölötti lakosságú városok megyéi közül egyedül a Kassai kerület és Hajdú-Bihar megye növekedése volt átlag alatti. A megyei rangsorban a három évtized alatt a legnagyobb

előrelépést Szeben és Bihar megye, Pest megye, valamint a Nagyszombati kerület mutatta be, de a legtöbb erdélyi és szlovákiai megye pozíciója is jelentősen javult.

A három évtized egyértelmű vesztesei a vidékies térségek voltak: néhány szlovákiai kerület kivételével a térségi átlag alatt maradt az összes 100 ezer fő alatti lakosságszámú központtal rendelkező megye növekedése. Azok a megyék pedig, amelyek központja az 50 ezer fős lakosságszámot sem érte el, rendre a legkisebb növekedést produkálták. Közülük is kilóg alulról Nógrád megye, amelynek növekedése 7,0 százalékpont alatt maradt, de nagyon alacsony volt az emelkedés Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Nyugat-bácskai körzetben és Kovászna megyében is. Magyarország, Erdély és a Vajdaság többi vidékies megyéje szintén a vizsgált időszak veszteseinek mondhatók. Szlovákiának ezzel szemben

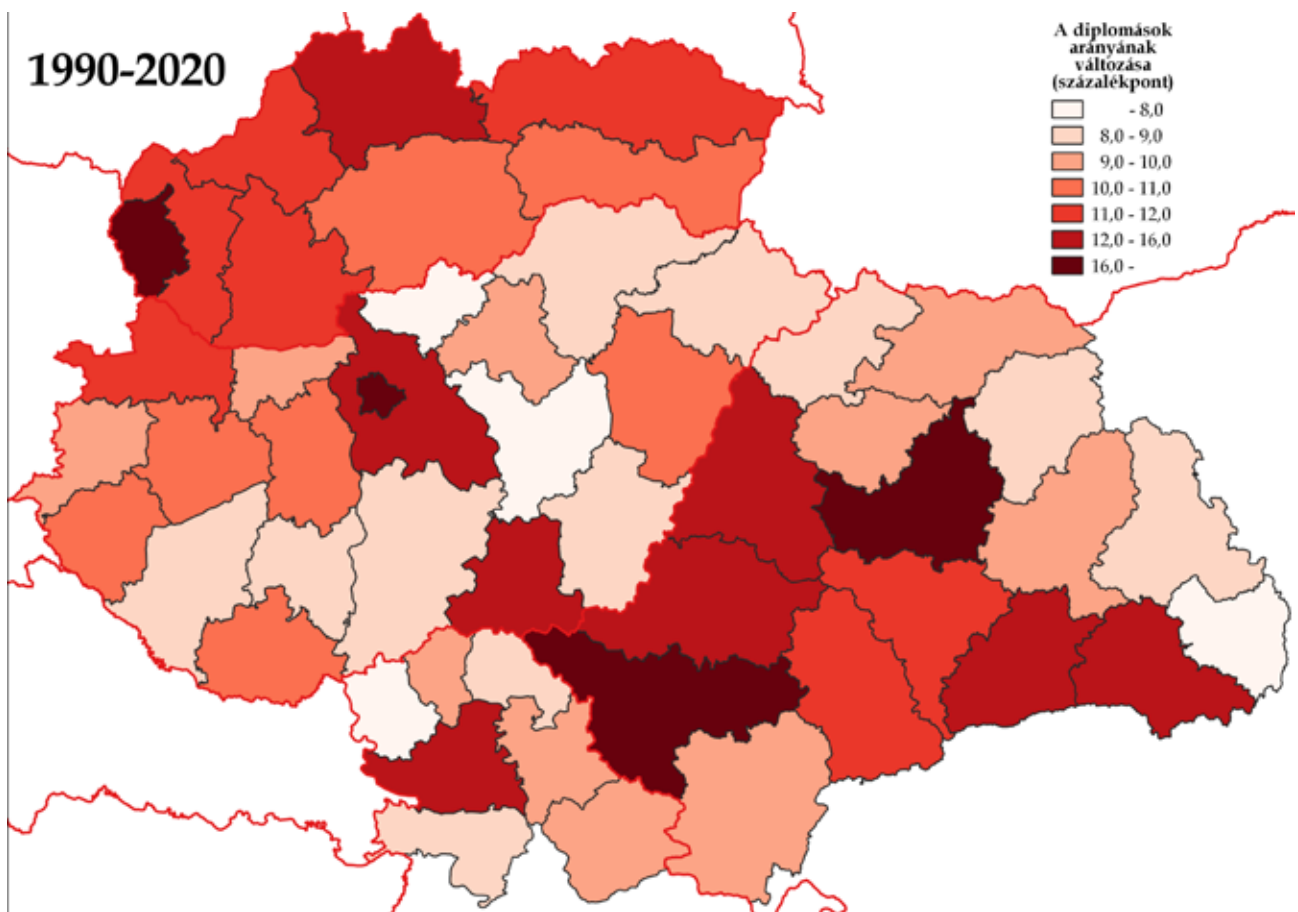
minden térsége a 10,0 százalékpont feletti növekedést produkáló legjobb 25-ben volt. A megyei rangsorban a legnagyobb hátralépést Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye szenvedte el, de a legtöbb magyarországi és vajdasági megye pozíciója is jelentősen visszaesett.

6. Összefoglalás

A tanulmány a felsőfokú végzettséggel rendelkezők térbeli eloszlásának 1990 és 2020 között végbemenő változását vizsgálta a Kárpát-medence jelentős számú magyar népeiséggel rendelkező országaiban/nagytérségeiben (Magyarország, Erdély, Szlovákia, Vajdaság). A diplomások teljes lakossághoz viszonyított aránya a vizsgált nagytérségek közül végig Magyarországon volt a legnagyobb, de Szlovákia értéke is mindig a magyarországi közelében volt.

5. ábra:

A felsőfokú végzettségűek arányának változása a vizsgált megyék teljes lakosságában; 1990–2020 (százalékpont)

Forrás: vizsgált országok statisztikai hivatalai

Erdély eleinte jelentős lemaradásban volt a másik három nagytérséghez képest, ám 2010-re megelőzte a lassan növekedő vajdasági értéket. Magyarország déli szomszédja azonban nem sokáig volt sereghajtó: 2020-ra visszaelőzte Erdélyt.

A diplomások arányának Kárpát-medencei növekedési dinamikájában jelentős különbségek voltak az egyes évtizedek között. A kilencvenes évek lassú növekedését a kétezres években egy rendkívül dinamikus emelkedés követte, amely a kétezer-tízes évekre valamelyest mérséklődött. A kétezres évek ugrásszerű változásainak fő térségi győztese Erdély és Szlovákia volt, míg a vajdasági növekedés jóval a másik három alatt maradt. Utóbbi egyik legfőbb oka minden bizonnyal a kilencvenes években zajló délszláv háború volt, amely – számos egyéb társadalmi-politikai változás mellett – a felsőoktatási expanziót is késleltette a mostani Szerbia teljes területén. Nagy valószínűséggel a háború következménye az is, hogy Szerbia (akkor még Jugoszlávia) a másik három vizsgált országgal ellentétben nem 1999-ben, hanem csak 2003-ban csatlakozott a Bologna-folyamathoz és vele együtt az európai felsőoktatási térséghez. A diplomások arányának kiugró térségi növekedésére emellett minden bizonnyal az Európai Unióhoz való csatlakozás, illetőleg az azt előkészítő folyamatok is hatással voltak, amelyek a vizsgált országok közül szintén egyedül Szerbiát nem érintették. A kétezer-tízes években a Vajdaság kivételével minden vizsgált térségben mérséklődött az előző évtizedet jellemző dinamikus növekedés, mely mögött – demográfiai okok mellett – elsősorban nagy valószínűséggel a gazdasági világválság hatásai húzódnak meg.

A Kárpát-medencei felsőoktatási rendszerek 1990 utáni expanziója térben is meglehetősen differenciáltan zajlott le. A nagyvárosi térségekben már a vizsgálat kezdő időpontjában is átlagon felüli volt a diplomások aránya, és ez az előny évtizedről-évtizedre egyre jelentősebb lett: a két fővárosi térség mellett a regionális központok megyéiben is kiugró mértékű volt a növekedés. A vidékies térségek többsége ezzel szemben komoly hátrányba került: a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti különbség folyamatosan és jelentős mértékben nőtt a vizsgált időszakban. A különbségek növekedésének mértéke ráadásul évtizedről-évtizedre nőtt, ami egy gyorsuló polarizációt,

a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti egyre gyorsabban nyíló ollót jelent.

Ezzel egy időben összességében teljes Kárpát-medencei viszonylatban és az egyes nagytérségeken belül is jelentős mértékben csökkentek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei. Magyarországon és Szlovákiában – elsősorban a két főváros torzító hatása miatt – ezek az egyenlőtlenségek a vizsgált időszak elején jóval nagyobbak voltak, mint Erdélyben és a Vajdaságban. A megyei értékek közeledése miatt azonban a vizsgált időszak végére a szlovákiai egyenlőtlenségek mértéke is lecsökkent a másik két nagytérségre jellemző szintre, míg a magyarországi érték szintén jelentős közeledést mutatott.

A három eltérő dinamikájú évtized különbözőképpen hatott a Kárpát-medencének és vizsgált nagytérségeinek a területi folyamataira is. A kilencvenes évek lassú növekedése általában megyei szinten is mérsékelt változásokat hozott, az egyetlen kiugróemelkedést Budapest produkálta. Mindeközben Szlovákia kivételével mindegyik nagytérségben csak minimálisan változtak a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei, a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti különbségek mérsékelt növekedése mellett. Szlovákiában ezzel szemben az évtized folyamán jelentős mértékben csökkentek a diplomások arányának megyei szintű egyenlőtlenségei, míg a képzetlenebb és a képzetlenebb megyék közötti különbségek csak minimálisan nőttek (sőt, a Pozsonyi kerület kiugró értéke nélkül lényegében nem változtak).

A kétezres években lezajlott rendkívül dinamikus növekedés győztese alapvetően a szlovákiai és az erdélyi térségek, míg a vesztese a vajdasági térségek és Magyarország vidékies megyéi voltak. Az évtized a megyei szintű egyenlőtlenségek nagymértékű csökkenését hozta el teljes Kárpát-medencei viszonylatban és az egyes nagytérségeken belül is. A legnagyobb mértékben Szlovákián belül csökkentek a diplomások arányának egyenlőtlenségei, de a megyei értékek jelentős közeledése volt megfigyelhető Erdélyben és Magyarországon is. Ezzel szemben a Vajdaságon belül minimális mértékben még növekedtek is a megyei egyenlőtlenségek. Nagytérségeken belüli felzárkózásról ugyanakkor ezúttal sem beszélhetünk: a képzett és a kevésbé képzett megyék

értéke közötti különbség minden térségben jelentős mértékben nőtt. Ennek megfelelően a legnagyobb mértékben ismét a fővárosokban és a regionális központokban nőtt a diplomások aránya.

A kétezer-tízes évek mérséklődő változásai összességében jóval kevésbé bizonyultak ország-specifikusnak, hiszen minden nagytérségből több megye is szerepelt a jobban teljesítők között. A legnagyobb növekedés ebben az évtizedben is a fővárosok és a regionális központok megyéit jellemezte. Az évtized vesztesei viszont ezúttal is csak két nagytérségből kerültek ki: Erdély és Magyarország vidékies megyéiben jóval kisebb mértékben növekedett a diplomások aránya, mint más térségekben. Nem meglepő tehát, hogy Magyarországon ezúttal csak minimálisan csökkentek a megyei egyenlőtlenségek, Erdélyben pedig még nőttek is. Emellett az évtized folyamán a korábbiaknál is nagyobb mértékben nőttek a képzett és képzetlen megyék közötti különbségek.

A három évtized alatt a diplomások arányát tekintve összességében a legtöbb szlovákiai és erdélyi megye pozíciója jelentősen javult, míg a központi megyék kivételével a magyarországi és vajdasági megyék pozíciója nagymértékben visszaesett. Magyarország összességében éllovas pozíciója tehát kissé csalóka: míg Budapesten és Pest

megyében rendkívüli mértékben növekedett a diplomások aránya, addig az ország legtöbb megyéjére tartós pozíciógyengülés volt jellemző.

Fontos látni, hogy a tanulmányban bemutatott, felsőfokú végzettséghez kapcsolódó folyamatok nemcsak önmagukban érdekesek, hanem képesek érzékeltetni a Kárpát-medence nagytérségeinek és megyéinek az elmúlt harminc évre jellemző fejlődési pályáit is. Mivel a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya napjainkban különösen jól magyarázza egy térség gazdasági fejlettségét és lakosságának életminőségét, az egyes térségek felsőoktatási pozícióváltozásai egyben az adott térségek fejlettségében bekövetkezett változásokról is tanúskodnak.

A Kárpát-medencében az elmúlt három évtizedben bekövetkezett fejlettségbeli változások területi jellemzőinek a vizsgálata ugyanakkor természetesen nem állhat meg a diplomások arányában bekövetkezett változások megyei szintű elemzésénél. Ezért a megkezdett munka folytatásaként kifejezetten indokolt egyrészt a Kárpát-medencei megyék gazdasági fejlettségének és életminőségének egyéb mutatókkal történő vizsgálata és ezek jelen tanulmány eredményeivel való összehasonlítása, másrészt a diplomások arányában bekövetkezett változások megyei szintnél részletesebb területi bontású vizsgálata.

Irodalom

- Badis Róbert (2008). A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében 1991, 2002. *Regio*, 19 (4), pp. 102–154.
- Barro, Robert J. és Lee Jong-Wha (1993). International comparisons of educational attainment. *Journal of Monetary Economics*, 32 (3), pp. 363–394. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(93\)90023-9](https://doi.org/10.1016/0304-3932(93)90023-9)
- Barro, Robert J. és Lee Jong-Wha (2001). International data on educational attainment: Updates and implications. *Oxford Economic Papers*, 53 (3), pp. 541–563. <https://doi.org/10.1093/oep/53.3.541>
- Barro, Robert J. és Lee Jong-Wha (2015). *Education Matters: Global Schooling Gains from the 19th to the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199379231.001.0001>
- Becker, Gary Stanley (1964). *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Borbély Mátyás (2020). A külföldi magyarság társadalmi-gazdasági pozícióit vizsgáló kutatások területi vonatkozásai. In Péti Márton, Schwarcz Gyöngyi és Ress Boglárka (szerk.), *Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól* (pp. 38–49). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Borbély Mátyás, Csécsi Dávid és Péti Márton (2022). A Kárpát-medencei külföldi magyarság társadalmi-gazdasági pozícióinak vizsgálatára alkalmas adatkörök összehasonlító elemzése. *Statisztikai Szemle*, 100 (8), pp. 749–782. DOI: 10.20311/stat2022.8.hu0749
- Coleman, James Samuel (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94, pp. 95–120. <https://doi.org/10.1086/228943>
- Csata Zsombor, Schwarcz Gyöngyi, Péti Márton és Borbély Mátyás (2021). A Kárpát-medencei magyarok életminőségének összehasonlító elemzése. *Kisebbségi Szemle*, 2021 (2), pp. 59–85.
- Gábrity Molnár Irén (2004). A vajdasági magyar tanulóifjúság iskolai szintje, mint a magyar értelmiségpótlás feltétele. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2004 (1). Elérés: <https://forumszemle.eu/2004/06/15/dr-gabrity-molnar-iren-a-vajdasagi-magyar-tanuloifjusag-iskolai-szintje-mint-a-magyar-ertelmisegpotlas-feltetele/> Letöltés: 2024. 08. 21.
- Gál Zoltán (2014). A felsőoktatás területi szerkezetének változásai. *Educatio*, 2014 (1), pp. 108–120.
- Gál Zoltán (2016). Egyetem és a város, *Educatio*, 2016 (2), pp. 220–233.
- Goujon, Anne; KC, Samir; Springer, Markus; Barakat, Bilal; Potančoková, Michaela; Eder, Jakob; Striessnig, Erich; Bauer, Ramon és Lutz, Wolfgang (2016). A Harmonized Dataset on Global Educational Attainment between 1970 and 2060 – An Analytical Window into Recent Trends and Future Prospects in Human Capital Development. *Journal of Demographic Economics* 82 (3), pp. 315–363. <https://doi.org/10.1017/dem.2016.10>.
- Gyurgyík László (2006). A szlovákiai magyarság szerkezeti összetételének változásai. *Pro Minoritate*, 2006 (2–3), pp. 20–36.
- Gyurgyík László (2008). A szlovákiai magyarok társadalmi szerkezete a 90-es években. *Regio*, 19 (4), pp. 77–101.
- Gyurgyík László (2014). Demográfiai változások. Kézirat. In *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig*. Elérés: <https://adatbank.sk/lexikon/demografiai-valtozasok/> Letöltés: 2024. 08. 21.
- Híves Tamás és Kozma Tamás (2014). Az expanzió vége? *Educatio*, 2014 (2), pp. 239–252.
- Horváth Gyula (szerk.) (2003). *A Kárpát-medence régiói; 1. Székelyföld* (p. 452). Budapest–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gyula (szerk.) (2004). *A Kárpát-medence Régiói; 2. Dél-Szlovákia* (p. 523). Budapest–Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Hrubos Ildikó (2014). Expanzió – határok nélkül. *Educatio*, 2014 (2), pp. 205–215.
- Kiss Tamás (2010b). Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához, II. *Pro Minoritate*, 2010 (3), pp. 3–42.
- Kiss Tamás (2012). Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012 (1), pp. 24–48.
- Kiss Tamás (2017). Demográfiai és társadalmi makro folyamatok. In Bárdi Nándor és Éger György (szerk.), *Magyarok Romániában, 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Károli Könyvek. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó.

- Kocsis Károly és Tátrai Patrik (szerk.) (2015) A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet.
- Kocsis Károly (főszerk.) (2018). Magyarország Nemzeti Atlasza – Természeti környezet. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet.
- Kocsis Károly (főszerk.) (2021). *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Budapest: Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet.
- Kozma Tamás (2009). Meddig terjed a felsőoktatás? In Berács József, Hrubos Ildikó és Temesi József (szerk.), „*Magyar Felsőoktatás 2008*” Konferencia előadások. NFKK Füzetek 1. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem – Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja.
- Kozma Tamás (2016). A tanulás térformáló ereje. *Educatio*, 2016 (2), pp. 161–169.
- Lannert Judit (2004). Alapvető tények az oktatási expanzióról. In Fazekas Károly és Varga Júlia (szerk.), *Munkaerő-piaci tükrök 2004* (pp. 64–69). Budapest: MTA, OFK.
- Lutz, Wolfgang; Goujon, Anne; KC, Samir és Sander-son, Warren C. (2007). Reconstruction of populations by age, sex and level of educational attainment for 120 countries for 1970–2000. *Vienna Yearbook of Population Research*, 5 (2007), pp. 193–235. Austrian Academy of Sciences (ÖAW). doi:10.1553/populationyearbook2007s193
- Nagy Péter Tibor (2014). A tömegesedés évszázada – A történet-szociológia új lehetőségei. *Educatio*, 2014 (2), pp. 216–238.
- OECD (2019). Skills matter: Additional results from the survey of adult skills. Country note – Hungary. Paris: OECD Publishing.
- Papp, Z. Attila (2008) Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio*, 19 (4), pp. 155–232.
- Péti Márton, Csata Zsombor, Schwarcz Gyöngyi és Borbély Mátyás (2021). Hogy élnek a magyarok? A Kárpát–medencei magyarság életminőségének átfogó vizsgálata. *Magyar Tudomány*, 182 (6), pp. 755–768. DOI: 10.1556/2065.182.2021.6.4
- Polónyi István (2014). Régi, új felsőoktatási expanzió. *Educatio*, 23 (2), pp. 185–204.
- Polónyi István (2023). Bejutás a felsőoktatásba – növekvő egyenlőtlenségek. *Újpedagógiai szemle*, 73 (5–6), pp. 80–99.
- Rechnitzer János (2009). A felsőoktatás térszerkezetének változása és kapcsolata a regionális szerkezettel. *Educatio*, 18 (1), pp. 50–63.
- Schultz, Theodore William (1961). Investment in Human Capital. *American Economic Review*, 51 (1), pp. 1–17.
- Speringer, Markus et. al. (2019). Global Reconstruction of Educational Attainment, 1950 to 2015: Methodology and Assessment. *Vienna Institute of Demography Working Papers*, 2019 (2). Vienna: Austrian Academy of Sciences (ÖAW), Vienna Institute of Demography (VID). <https://doi.org/10.1553/0x003cb434>
- Szukicsné Serfőző Klára (1993). *Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében*. A KSH NKI kutatási jelentései, 48. Budapest: KSH NKI.
- Tátrai Patrik, Ferenc Viktória, Rákóczi Krisztián és Márton János (2022). *Közoktatási kör(tér)kép: a tanulói létszámok változása a Kárpát-medencei külhoni magyar közösségeiben a 2010-es években* (p. 231). Budapest: Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó.
- Veres Valér (2015). *Népességszerkezet és Nemzetiség – Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- Vila, Luis E. (2000). The non-monetary benefits of education. *European Journal of Education*, 35 (1), pp. 21–32. <https://doi.org/10.1111/1467-3435.00003>
- Živković, Milka Bubalo; Lukić, Tamara és Đerčan, Boban (2020). Education level of certain ethnic groups in the province of Vojvodina (Republic of Serbia). *Acta Geobalcánica*, 7 (2), pp. 77–83. <https://doi.org/10.18509/AGB.2021.11>